

ASPECTES SANITARIS DE LA VILA DE BERGA (1569-1760)

LLUÍS GUERRERO I SALA

Volum I

TESI DOCTORAL
UNIVERSITAT DE BARCELONA
DIVISIÓ DE CIÈNCIES DE LA SALUT
DEPARTAMENT DE SALUT PÚBLICA
UNITAT D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA
DIRECTOR: PROF. JACINT CORBELLA I CORBELLA

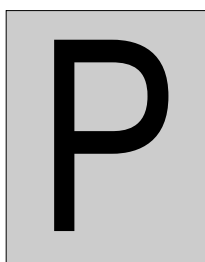

Capítol 9

BIBLIOGRAFIA

CAPÍTOL 9

BIBLIOGRAFIA

Per tal de fer possible l'estudi dels aspectes sanitaris de la vila de Berga entre els segles XVI i XVIII, he tingut que consultar molts treballs publicats per altres investigadors i estudiosos locals dipositats en diversos arxius catalans. Això m'ha permès dur a terme una recerca més acurada i alhora donar-li el context que sens dubte té. En primer lloc ha estat necessari trobar i consultar les fonts documentals de referència, i tot seguit llegir una àmplia bibliografia i nous documents relacionats amb la meva recerca. Aquest procés m'ha dut a poder copsar altres formes de treballar i, fins i tot, comparar la llarga sèrie de resultats que ofereix la present tesi amb les d'altres persones que m'han precedit en l'estudi dels aspectes de molts arxius parroquials estesos pel territori català.

9.1. FONTS DOCUMENTALS

A l'hora de consultar documents que aportessin llum sobre els habitants de la vila de Berga entre els segles XVI i XVIII, en especial aquells que poguessin fer referència directa i indirecta als aspectes sanitaris de l'Edat Moderna a la capital del Berguedà, he consultat diversos arxius i fons de la comarca del Berguedà i de fora d'ella.

Arxius consultats: *Arxiu Diocesà de Solsona*
Arxiu Parroquial de Berga
Arxiu Històric Comarcal de Berga
Arxiu del Departament de Salut Pública i Legislació
Sanitària de la Universitat de Barcelona
Arxiu privat de Josep Carreras i Balaguer
Arxiu Històric de les Ciències de la Salut

Tots ells m'han proporcionat material d'interès en major o menor grau, i en tots ells he trobat les facilitats que aquest estudi requeria.

En el cas de l'Arxiu Diocesà de Solsona, he pogut tenir accés a la Documentació del Bisbat de Solsona/Secció Parròquies/Parròquia de Berga, on hi ha tots els llibres sacramentals que m'han interessat entre els anys 1569 i 1760; en aquest cas són 13 llibres de bateigs, 4 de matrimonis i 4 de defuncions (3 de cossos i 1 d'albats). D'aquests llibres he extret quasi totes les dades d'aquesta tesi.

L'Arxiu Parroquial de Berga, a l'església de Sant Pere (o Santa Eulàlia) d'aquesta vila, era el lloc d'origen dels llibres sacramentals que després van ingressar a l'arxiu anteriorment citat, llevat d'alguns llibres de confraries i del Llibre dels Bordons, materials que també m'han estat d'utilitat.

L'Arxiu Històric Comarcal de Berga m'ha servit per aconseguir informació històrica sobre la ciutat, per tal de contextualitzar la tesi en el seu mateix àmbit territorial i complementar amb els documents civils els fets i ambients descrits a les partides sacramentals.

L'Arxiu del Departament de Salut Pública i Legislació Sanitària conté un gran nombre de tesis doctorals sobre aspectes sanitaris com la meva, per la qual cosa l'he consultat i he après mètode i dades originals sobre aquest període.

L'Arxiu privat de Josep Carreras i Balaguer conté molt material del qual he pogut extreure aspectes diversos sobre la Berga Moderna, amb els quals he pogut enriquir la recerca.

Igualment he consultat i he incorporat en diversos llocs del text material extret de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut '*Simeó Selga i Ubach*', el qual conté alguns elements generals que contempen temes de l'àmbit de la tesi.

En tots aquests arxius, que han estat punts de recull de dades, he rebut facilitats de tot tipus perquè jo pogués ser eficient en la meva tasca de recerca local.

9.2. BIBLIOGRAFIA

1. ALONSO CARNERO, JOSÉ RAMÓN; AUSÍN HERVELLA, JOSÉ LUÍS. "Índex de la Revista Gimbernat. Vols 1 a 30 (1984-1998)" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Barcelona, 2000. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
2. ÁLVAREZ GALERA, MIQUEL ÀNGEL. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de Sant Sadurní d'Anoia, Sant Pere Riudebitlles, Gelida i parròquies del terme de Subirats (Alt Penedès). Segles XVI, XVII i XVIII*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1992.

3. AMAT, R. *Calaix de sastre*. Volum VIII. Barcelona, 1995. Edició a cura de Ramon Boixareu.
4. AMAT, R. *Calaix de sastre*. Volum IX. Barcelona, 1999. Edició a cura de Ramon Boixareu.
5. AMAT, R. *Calaix de sastre*. Volum X. Barcelona, 2003. Edició a cura de Ramon Boixareu.
6. ARMENGOU, JOSEP. *El Santuari de la Mare de Déu de Queralt*. Granollers, 1971. Editorial Montblanch.
7. ARMENGOU, JOSEP. *L'escut de la ciutat de Berga*. Berga, 1972. Edicions del Museu Municipal.
8. ARMENGOU, JOSEP. *La Patum de Berga (Compilació de dades històriques, amb un suplement musical dels ballets de la Patum)*. Berga-Barcelona, 1994. Edicions del Museu Municipal. Reedició de Columna-L'Albí.
9. AA.VV. *XXIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Llibre d'Actes*. Berga, 1982. Ed. Centre d'Estudis Berguedans.
10. AA.VV. *Bagà. La capital històrica de l'Alt Berguedà*. Bagà, 1988. Edita Ajuntament de Bagà.
11. AA.VV. *Borredà*. Berga, 1989. Edita Àmbit de Recerques del Berguedà.
12. AA.VV. *Catalunya romànica*. Volum V. Barcelona, 1985. Editorial Enciclopèdia Catalana.
13. AA.VV. *Guia del Berguedà*. Berga, 1985. Editorial Àmbit de Recerques del Berguedà. Berga.
14. AA.VV. *Cent imatges per a la història II. Berga, 1868-1950*. Gironella, 1994. Editorial Associació Cultural El Vilatà. Col·lecció *L'Escambell*, núm. 8.
15. BIBLIOGRAFIA MEDICAL DE CATALUNYA. INVENTARI PRIMER. Barcelona, 1918. Edita Associació General de Metges de Llengua Catalana.
16. BRAGANZA DE BORBÓN, MARIA DE LAS NIEVES DE. *Mis Memorias (Sobre nuestra campaña en Catalunya en 1872 y 1873 y en el Centro en 1874)*. 2 vols. Madrid, 1938. Editorial Espasa-Calpe.
17. BUSQUETS, JOSEP; MONTAÑA, DANIEL; PUJOL, JOAN; SERRA, ROSA. *Gironella. Notes històriques*. Gironella, 1999. Ed. Associació Cultural El Vilatà. Col·lecció *L'Escambell*, núm. 12.
18. CAHISA I MUR, MANUEL. *Aspectes sanitaris de l'arxiu parroquial de l'Església de Sant Esteve d'Olot (1600-1699)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1994.

19. CALBET I CAMARASA, JOSEP M. *Evolució ideològica de la Medicina*. Barcelona, 1983. Edita Laboratorios FHER, S.A.
20. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; ESCUDÉ I AIXELÀ, MANEL. "Aspectes històrics dels infants abandonats", a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum x. Barcelona, 1988. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Barcelona. Pàgs. 47-64.
21. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; CORBELLÀ I CORBELLÀ, JACINT. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. Barcelona, 1981-1983. Edita Fundació Salvador Vives Casajuana i Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. 3 Volums.
22. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; VALLRIBERA I PUIG, PERE. *Medicina i Societat a l'Espluga de Francolí (Segles XVIII i XIX)*. Barcelona, 1990. Edita Publicacions i Promocions Universitàries, S.A.
23. CAMÓS, NARCÍS. *El jardín de María Plantado en el Principado de Cataluña*. Reedició. Girona, 1772. Impremta de Joseph Bro.
24. CAMPS I CLEMENTE, MANUEL; CAMPS I SURROCA, MANUEL. *Aspectes sanitaris de l'arxiu de Sant Joan de Lleida*. Barcelona, 1983. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
25. CAMPS I SURROCA, MANUEL; CAMPS I CLEMENTE, MANUEL. "Estudi de la mort violenta a Lleida en el segle XVII", a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum IV. Barcelona, 1985. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 61-68.
26. CAMPS I SURROCA, MANUEL; CAMPS I CLEMENTE, MANUEL. *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*. Lleida, 1985. Editorial Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 355-35.
27. CARDONER, A. "La cirugía en Barcelona en el siglo XVII antes de la fundación del Real Colegio de la misma Facultad (1700-1760)", a *Medicina e Historia*. Barcelona, 1973. Edita Uriach. Número 32.
28. CARDONER, ANTONI. *Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*. Barcelona, 1973. Edita Scientia.
29. CARRERAS, F.; GOMIS, C. *Geografia General de Catalunya*. Barcelona, 1990. Casa Editorial Alberto Martín.
30. CARRERAS I ROCA, MANUEL. "La peste en Catalunya durante el siglo XVII", a *Medicina e Historia*. Barcelona, 1967. Edita Uriach. Número 29.
31. CASTANY, J.; SÁNCHEZ, E.; GUERRERO, LLUÍS; *et alii*. *El Berguedà: de la prehistòria a l'antiguitat*. Berga, 1990. Edit. Àmbit de Recerques del Berguedà.

32. CATALÀ, P. *Els castells catalans*. Vol. v. Barcelona, 1976. Editorial Dalmau.
33. CENS DE CATALUNYA ORDENAT EN TEMPS DEL REI PERE EL CERIMONIÓS. *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*. Vol. XII.
34. CHINCHILLA, ANASTASIO. *Anales históricos de la medicina en general y bio-bibliográficos de la española en particular*. València, 1841-1846. 8 volums. Edita López y Cia. y Mateu y Cervera.
35. CLARÀ I ARISA, JAUME; RIERA I FONTS, CARLES. "Joan d'Alòs i Serradora (1617-1695): síntesi biobibliogràfica" a *Revista Modilianum*. Moià, 1995. Número 12. Pàg. 3-32.
36. CORBELLA I CORBELLA, JACINT. "Evolució històrica de la Medicina Catalana" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XXII. Barcelona, 1994. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
37. CORBELLA I CORBELLA, JACINT. *Història de la Facultat de Medicina de Barcelona. 1843-1985*. Barcelona, 1996. Edita Fundació Uriach 1838.
38. CORBELLA I CORBELLA, JACINT. "El còlera a Catalunya abans de l'obra de Ferran" a *Treballs de la Societat Catalana de Biologia*. Barcelona, 1989. Volum XL.
39. CORBELLA, JACINT; CALBET, JOSEP M. "Bibliografia Històrica de la Sanitat Catalana. A-F" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XVI. Barcelona, 1992. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
40. CORBELLA, JACINT; CALBET, JOSEP M. "Bibliografia Històrica de la Sanitat Catalana. G-Mc" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XXIX. Barcelona, 1998. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
41. CORBELLA, JACINT; CALBET, JOSEP M. "Bibliografia Històrica de la Sanitat Catalana. Me-Ri" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XXXVI. Barcelona, 2001. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
42. CORBELLA I CORBELLA, JACINT; CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; ESCUDÉ I AIXELÀ, MANUEL; CAMPS I SURROCA, MANUEL. "Els arxius parroquials com a font de dades sanitàries", a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XX. Barcelona, 1993. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 261-279.
43. CORNET I ARBOIX, RAMON N. "Algunes nissagues d'apotecaris manresans dels segles XVII-XVIII" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina*

- i de la Ciència*. Volum xv. Barcelona, 1991. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 71-73.
44. CORNET I ARBOIX, RAMON N. "Inventaris d'apotecaris manresans del segle XVII" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum xxvii. Barcelona, 1997. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 25-29.
 45. COSTA, D. *Memorias de la ciudad de Solsona y su Iglesia*. Barcelona, 1959. Editorial Balmes.
 46. COSTA, M. DOLORS; FARRÀS, JAUME. *Corpus Berguedà i Administradors. 1619-1987*. Berga, 1987. Edita Àmbit de Recerques del Berguedà.
 47. CURTO I SOLER, CONRAD. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de Sant Feliu de Cabrera, Sant Genís de Vilassar, Sant Joan de Vilassar i Santa Creu de Cabriels*. Barcelona, 2000. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
 48. ESCUDÉ I AIXELÀ, MANUEL. *Aspectos sanitarios del archivo de la iglesia de San Bartolomé y Santa Tecla de Sitges en el siglo XVIII (1710-1800)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1986.
 49. FÀBREGAS, MIQUEL. *Inventari de l'Arxiu Parroquial de l'església de la Mare de Déu dels Àngels de Casserres del Berguedà*. Barcelona, 1999. Treball inèdit.
 50. FARRÀS, JAUME. *La Patum de Berga*. 2ª edició. Barcelona, 1992. Ed. Labor.
 51. FELIPÓ, RAMON. "Bibliografia i discografia de la Patum" a *Revista L'Erol*, suplement II. Berga, 2003. Número 21. Pàgs. 50-54.
 52. FELIPÓ, RAMON. *El Corpus Christi de Berga*. Barcelona, 2005. Editorial El Mèdol. Fòrum 96.
 53. FERRER, LL.; SERRA, R. *Un qüestionari de Francisco Zamora (1789)*. Barcelona, 1985. Editorial Estudis d'Història Agrària.
 54. FOLCH, ARTEMI. *Les Universitats de Catalunya al tombant del segle XVIII*. Barcelona, 1972. Rafael Dalmau editors.
 55. GALOBART I SOLER, JOSEP. "La biblioteca del doctor Jaume Morató (metge moianès entre 1682-1712)" a *Revista Modilianum*. Moià, 1995. Número 12. Pàgs. 45-54.
 56. GARCÍA, O. *Corpus 1640. La revolta dels segadors*. Barcelona, 2004. Editorial Casals. Pàgs. 6-8.
 57. GASSÓ, X.; PEDRALS, XAVIER. *Berga i la història dels catalans*. Berga, 2002. Edita: Casal d'Europa del Berguedà.

58. GAVÍN, JOSEP M. *Inventari d'esglésies. El Berguedà*. Barcelona, 1985. Artestudi Edicions.
59. GORINA, NÚRIA. "La Academia Médico Práctica en la epidemiología barcelonesa del setecientos (1770-1800)" a *Medicina e Historia*. Barcelona, 1988. Edita Uriach. Número 22.
60. GORINA, NÚRIA. *Josep Pascual i Campo. Una aportació desconeguda en la medicina catalana del set-cents*. Barcelona, 1991. Edita Fundació-Museu d'Història de la Medicina de Catalunya.
61. GRAU I GALTÉS, JOSEP. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de l'antiga vegueria de Ripoll. Ripoll-Campdevàrol, segles XVI, XVII, XVIII*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1994.
62. GRAELLS, E. *Les armes de foc de Ripoll*. Ripoll, 1974. Edita E. Graells i D. Maideu.
63. GRISO I MARZO, MARC. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la Ribera d'Ebre. Segles XVII, XVIII i XIX*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1997.
64. HEIMAN I CELLA, MIQUEL. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la Vall de Tenes (Baronia de Montbui) durant els segles XVII i XVIII*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1995.
65. HUCH, RAMON. *Notes històriques de la ciutat de Berga*. Berga-Barcelona, 1994. Facsímil editat per Columna-L'Albí.
66. IGLÉSIES, JOSEP. *El cens del comte de Floridablanca. 1787*. Barcelona, 1970. 2 volums. Edita Fundació Salvador Vives Casajoana.
67. IGLÉSIES, JOSEP. *El fogatge de 1553*. Barcelona, 1979. Edita Fundació Salvador Vives Casajoana.
68. IGLÉSIES, JOSEP. "Demografia històrica i actual", a *Revista del Centre d'Estudis del Berguedà, I*. Berga, 1982. Edita Centre d'Estudis Berguedans.
69. IGLÉSIES, JOSEP. *El fogatge de 1497*. Barcelona, 1991. 2 volums. Edita Fundació Salvador Vives Casajoana.
70. JORDI GONZALEZ, RAMON. *Colectanea de "speciers", mancebos boticarios, boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña. (1207-1997)*. Girona, 2003. Edita Fundació Uriach 1838.
71. JUNYENT, E. *El comtat de Berga en els segles X-XI*. Berga, 1969. Edicions del Museu Municipal.
72. LAÍN ENTRALGO, P. *Historia de la Medicina*. Barcelona, 1982. Edita Salvat.

73. LEMONCHE I AGUILERA, CONSOL. *Aspectes sanitaris dels Arxius parroquials de Vilanova i la Geltrú. Segle XVI i XVII*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1995.
74. LLADÓ I BERTRAN, FRANCESC XAVIER. *Aspectes sanitaris de l'arxiu parroquial de Sant Pere de Reus. 1588-1700*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1994.
75. LLORENS I SOLÉ, ANTONI. *Solsona i el Solsonés en la història de Catalunya*. 2 volums. Lleida, 1987. Edita Virgili-Pagés, S.A.
76. LÓPEZ GÓMEZ, JOSÉ M. "Documentación sobre historia de la Salud Pública conservada en la Cátedra de Historia de la Medicina de la Universidad de Barcelona" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XII. Barcelona, 1989. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
77. LÓPEZ PIÑERO, JOSÉ M. "Hace... trescientos años" a *Investigación y Ciencia*. Abril de 1968. Número 115. Pàgs. 4-6.
78. MADDOZ, PASCUAL. *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España*. Madrid, 1845. Editorial Roca
79. MARTÍN, JOSEP M. DE; SISTACH, MANUEL. *La prensa periódica bergadana de 1812 a 1969*. Berga, 1970. Edicions del Museu Municipal.
80. MADDOZ, PASCUAL. "El Principat de Catalunya" a *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España*. 2 volums. Barcelona, 1985. Edita Curial.
81. MARTÍNEZ VIDAL, ÀLVAR; PARDO TOMÁS, JOSÉ. "Un programa, dues acadèmies: Jaume Bonells i el foment de la medicina i de les ciències naturals a Barcelona (1766-1786)" a *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX. Història, ciència i societat*. Barcelona, 2000. Edita Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica. Pàgs. 137-164.
82. MASFERRER I ANGLADA, MARGARIDA. *Aspectes sanitaris de l'arxiu parroquial de Santa Maria de Ciutadella*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1994.
83. MASSONS I ESPLUGAS, JOSEP M. "L'impacte de la creació del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona sobre els cirurgians de Manresa" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XV. Barcelona, 1991. Edita Seminari Pere Mata de de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 191-203.
84. MASSONS I ESPLUGAS, JOSEP M. *Francesc Puig (1720-1797) i els cirurgians del seu temps*. Barcelona, 1993. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.

85. MASSONS I ESPLUGAS, JOSEP M. "Els estudiants del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona, al segle XVIII" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XXI. Barcelona, 1994. Edita Seminari Pere Mata de de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 1-65.
86. MASSONS I ESPLUGAS, JOSEP M. "La Facultat de Medicina i Cirurgia d'Osca i els catalans" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XXX. Barcelona, 1998. Edita Seminari Pere Mata de de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 193-205.
87. MASSONS I ESPLUGAS, JOSEP M. *Història del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona (1760-1842)*. Barcelona, 2002. Edita Fundació Uriach 1838.
88. MASSONS, JOSEP M.; ESCUDÉ I, MANUEL. *Estudiants de l'antic Col·legi de Cirurgia de Barcelona (1760-1842)*. En premsa.
89. MIRET, J. *Los vescomtes de Cerdanya, Conflent y Bergadà*. Barcelona, 1901. Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.
90. MONTAÑÀ I BUCHACA, DANIEL. *Aspectes sanitaris dels arxius de les paròquies del terme de Terrassa als segles XVI, XVII i XVIII*. Barcelona, 1987. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
91. MONTAÑÀ I BUCHACA, DANIEL; PUJOL I ROS, JOAN. "El Col·legi de Cirurgians, confiters i cerers de la vila de Berga (1744)" a *Revista L'Erol*. Berga, 1993. Número 40. Pàgs. 33-36.
92. NOGUERA, JOSEP. *Visió històrica de la Patum*. Barcelona, 1992. Rafael Dalmau, editors.
93. PALAU I SOLER, JUAN DE. *El Buen Párroco según el Concilio Trentino, y ulteriores disposiciones de la Santa Madre Iglésia, que para modelo á los de la diócesis de Solsona propone El M. Yltre. Sr. D. Juan de Palau y Soler, vicario capitular y gobernador eclesiástico de la misma*. Solsona, 1857. Edita Seminari Conciliar de Solsona.
94. PAU I ROIGÉ, JORDI. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials del Priorat (segles XVI-XVIII)*. Barcelona, 1992. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
95. PEDRALS, XAVIER. (1983): "Les carmelites a la ciutat de Berga" a *Revista L'Erol*. Berga, 1983. Número 7. Pàgs. 37-40.
96. PERPINYÀ I GUTIÉRREZ, CARLES. *Aspectes sanitaris de la regió central del Baix Llobregat Segles XVI-XVII*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1988.
97. PETIT I GUINOVART, MÀRIUS. "Referències bibliogràfiques en l'obra de *Corde Hominis Disquisitio Physiologico-Anatomica* de Joan d'Alòs" a *Revista Modilianum*. Moià, 1995. Número 12. Pàgs. 33-34.

98. PIULACHS, P. "Honorarios de los trabajos y operaciones de cirugía según tarifa redactada en 1774 por el Colegio de Barcelona" a *Medicina e Historia*. Barcelona, 1970. Edita Uriach. Número 66.
99. POSTIUS, J. *Guia de Berga y su comarca y del Real Santuario de Queralt*. Madrid, 1916. Editorial del Corazón de María.
100. PUJOL I BERTRÁN, ANTONI. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de Pollença. Segle XVII*. Pollença, 1992. Edita Ajuntament de Pollença. Anuari, número 2.
101. PUJOL I ROS, JOAN. *Notes Biogràfiques de Metges i Cirurgians de la vila de Gironella (1668-1936)*. Gironella, 1992. Edita Associació Cultural El Vilatà. Col·lecció *L'Escambell*, número 1.
102. PUJOL I ROS, JOAN. "Aspectes sanitaris de la vila de Gironella en el segle XVIII", a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XIII. Barcelona, 1990. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 201-214.
103. PUJOL I ROS, JOAN. "L'epidèmia de febres malignes de l'any 1735 a la vila de Berga", a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XV. Barcelona, 1991. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàg. 227-236.
104. PUJOL I ROS, JOAN. "Gironella a finals del segle XVIII segons un document de l'època" a *Revista El Vilatà*. Gironella, 1991. Número 91. Pàg. 91.
105. PUJOL I ROS, JOAN. *Personal sanitari documentat a la parròquia de Santa Eulàlia de Berga entre els anys 1700 i 1725*. Barcelona, 1988. v Congrés d'Història de la Medicina Catalana.
106. RAMIS I PUJOL, JOSEP. *Aspectes sanitaris de l'arxiu parroquial de Santa Maria de Mataró durant els segles XVI, XVII i la primera meitat del XVIII*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1994.
107. RIERA I FONTS, CARLES. "Farmacèutics moianesos dels segles XVII-XIX" a *Revista Modilianum*. Moià, 1995. Número 12. Pàgs. 55-72.
108. RIERA TUÈBOLS, S. "La ciència de la Guerra del Francès a la Revolució de Setembre. La Restauració de la Universitat de Barcelona" a *Història de la Cultura Catalana*. Vol. V (Romanticisme i Renaixença 1800-1860).
109. RIQUER, MARTÍ DE. *Guillem de Berguedà, Estudio Histórico, Literario y Lingüístico*. Poblet, Espluga de Francolí, 1971. Editorial Abadia de Santa Maria de Poblet.
110. RIU, MANUEL. *Santa Maria de Montbenet*. Berga, 1966. Edicions del Museu Municipal.

111. RODRÍGUEZ CROS, JOSEP R. *Aspectes sanitaris de l'arxiu parroquial de Vinaròs. 1539-1800*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1993.
112. ROSELLÓ I RODRÍGUEZ, CARLES. *Aspectes sanitaris de l'arxiu parroquial de Sant Esteve d'Olot durant el segle XVIII*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1994.
113. RUBIÓ BORRÀS, MANUEL. *Historia de la Real y Pontificia Universidad de Cervera*. 2 volums. Barcelona, 1915-1916. Edita Libreria Verdaguer.
114. SABATÉ I AUGÉ, NÚRIA. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la Cerdanya. Segles XVI, XVII, XVIII i XIX*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1998.
115. SALLÉS I PLANAS, LLUÍS. *Aspectes sanitaris de l'arxiu parroquial de Solsona (1565-1700)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1994.
116. SÁNCHEZ AGUSTÍ, FERRAN. "Metges sallentins. Segles XV-XIX" a *Revista L'Esparver*. Sallent, 1987. Número 74. Pàgs. 15-18.
117. SÁNCHEZ RIPOLLÈS, JOSEP. *Dades i esdeveniments mèdics del segle XVIII a la comarca de l'Alt Camp*. Valls, 1989. Edita Institut d'Estudis Vallencs.
118. SAULEDA I ROIG, JAUME; LEGARRE I BEGUE, FREDERIC. "Aspectes sanitaris de l'arxiu parroquial de Sant Pol de Mar (segle XVIII)" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XXVII. Barcelona, 1997. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 47-64.
119. SERRA I VILARÓ, JOAN. *Les baronies de Pinós i Mataplana*. 3 volums. Barcelona, 1930. Editorial Biblioteca Balmes.
120. SERRA, JOSÉ, PBRO. *Memoria de la Custodia Monumental de Berga*. Berga, 1944. Impremta y Fotografia D. Huch.
121. TOLL I CLAVERO, JOSEP R. *Aspectes sanitaris de l'arxiu parroquial de Sant Martí de Sant Celoni. 1567-1800*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1992.
122. TORRES AMAT, FÈLIX. *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*. Barcelona, Sueca, 1973. Edita Curial. Documents de cultura-facsímils.
123. UREÑA I LLETJÓS, JOSEP. *Autors de la comarca del Berguedà i les publicacions periòdiques de la comarca*. Des de l'inici de la impremta al 1999. Gironella, 2000. Edita Associació Cultural El Vilatà. Col·lecció *L'Escambell*, número 22.
124. USANDIZAGA I SORALUCE, MANUEL. *Historia del Real Colegio de Cirugia de Barcelona (1760-1843)*. Barcelona, 1964. Edita Instituto Municipal de Historia de la Ciudad.

125. VILA I FUMÀS, ANTONI. *Aspectes Sanitaris de l'arxiu de la parròquia de Sant Ot, de la Seu d'Urgell. Segles XVII i XVIII*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1995.
126. VILAR, PIERRE. *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Volum III. Barcelona, 1966. Edicions 62.
127. VILARDAGA I CAÑELLAS, JACINT. *Historia de Berga*. Barcelona, 1890. Editorial Luis Tasso.
128. VILARDAGA I CAÑELLAS, JACINT. *Efemérides Bergadanas*. Manresa, 1919. Imprenta y encuadernaciones de San José.
129. VILARDAGA I PUJOL, JACINT. *La ciudad de Berga y sus alrededores*. Berga, 1929. Edita: Exmo. Ayuntamiento de Berga.
130. VILARDELL I YNARAJA, MIQUEL. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la comarca d' Osona: el Lluçanès. Segles XVI, XVII i XVIII*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1992.
131. VILLANUEVA, J. *Viaje literario a las iglesias de España*. València, 1821. Imprenta de Olivares.
132. VIÑAS, F. *Datos históricos sobre las epidemias de peste ocurridas en Barcelona*. Barcelona, 1965. Editorial Instituto Municipal de Historia, volum xv. Documentos y estudios. Ayuntamiento de Barcelona. Pàgs. 452-578.
133. ZAMORA, FRANCISCO DE. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona, 1973. Edició a cura de Ramon Boixareu.

9.3. NOTES

1. CASTANY, J.; SÁNCHEZ, E.; GUERRERO, L.; CARRERAS, J.; ET ALII. *El Berguedà: de la prehistòria a l'antiguitat*. Berga, 1990. Edita Àmbit de Recerques del Berguedà. Col·lecció *Els llibres de l'Àmbit*, número 4. Pàg. 232.
2. SOLDEVILA, FERRAN. *Resum d'història dels Països Catalans*. Barcelona, 1975. Edita Barcino. Pàgs. 31-148.
3. AA. VV. *Catalunya romànica. Vol. XII: El Berguedà*. Barcelona, 1985. Edita Fundació Enciclopèdia Catalana. Pàgs. 28-86.
4. Segons Vilardaga, "*Cuando la adquirieron (es refereix als Berga i a la vila de Berga) sólo tenía la iglesia parroquial del castillo, con su cementerio al otro lado de la riera de Metje, en los primeros campos del monte conocido por Mercadal y una capilla dedicada á san Pedro de Coor; y cuando murió D. Pedro ya se había unido á ellas otras dos que eran la dedicada a Santa Magdalena en el convento de monjas Bernardas,*

en el punto llamado antes Collet dels dos Camíns y después Collet de Santa Magdalena, y la de la Merced, en el convento de los frailes mercedarios". Pàg. 170.

5. Ramon Huch diu que "...capellae in honorem Sancti Petri et hospitio contiguo dictae capellae et cellario dicti hospitii totam illam donum qui est in dicto hospicio contigua capellae et cellario dicti hospitii...". Pàg. 79.
6. Segons Huch, "Comprendieron los cónsules de la villa la necesidad que ésta tenía de poseer un lugar en el cual los pobres hallasen socorro y consuelo en sus enfermedades, y por esto resolvieron fundar un hospital. A este objeto, en el año 1290, compraron una casa á los padres é hijo de Berenguer y Berenguer de Prat, y la habilitaron para que pudiese recibir á los enfermos pobres. Construyeron también en ella una capilla bajo la advocación de San Bernabé, con su correspondiente cementerio en la parte posterior del edificio para que en él fuesen enterrados cuantos falleciesen bajo el amparo de la santa casa...se había encomendado el cuidado...a los antiguos enfermeros...". Pàg. 226.
7. Segons Vilardaga "...por el número de edificios de que constaba el call, hallaremos que serían de 40 á 50...Su sinagoga estaba naturalmente situada dentro del recinto del call, en el mismo edificio que hoy sirve para cárceles del partido, y adosado á la misma en su parte de Mediodía, estaba el cementerio en que daban sepultura á los miembros de su raza...". Pàg. 245.
8. REAL SUPERIOR JUNTA DE BERGA. *Manifestación de muchos y relevantes servicios con que la Real Villa de Berga ha servido a la sacra, catolica, y real magestad, de su legitimo Rey y señor, D. Felipe Quinto. Que Dios guarde.* Barcelona, 1714. Por Joseph Texidò, Impressor del Rey Nuestro Sr. à la calle de Santo Domingo, en el Call. Pàgs. 1-32.
9. Segons Huch, "l'any 1658 es comprà a la Comunitat una era que tenia tocant la capella de Sant Pere de Cohorts i es construí el cementiri que s'anomena avui Cementiri de Dalt, junt a la porta petita de l'església parroquial...A 14 de Novembre de 1680 nota que baixaren los ossos dels difunts que estaven enterrats dalt a l'iglesia del Castell...A les darrerries del mateix segle també es construí el Cementiri de Baix, situat davant la porta principal de l'església, que fou rebeneït el 6 de maig de de 1770". Pàg 133-134.
11. VILARDAGA, J. *Història de Berga y breves noticias de su comarca desde los tiempos primitivos hasta nuestros días.* Barcelona, 1890. Tipo-litografia de Luis Tasso. Pàg. 377.
12. ANGLERILL, JOSEP M. "Història de l'Hospital de Berga" a *Revista L'Erol*. Berga, 1984. Número 8, pàg. 36.
13. Segons Anglerill, "Les despeses i ingressos anuals entre 1680 i 1690 oscil·len entre les 60 i les 80 lliures, quantitats duplicades en 1696 i quadruplicades en 1697. La xifra global de 300 lliures l'any, es mantindria bastant temps en el pressupost. Entre les despeses de l'hospital destaquen: el sou del cirurgià, que cobrava cinc lliures l'any, o els preus de nombrosos productes i estris adquirits per l'hospital (una escombra, vuit diners; un morter de pedra, cinc sous; una paella, catorze sous; un setrill, deu diners; mitja lliura de mel, un sou; cada bugada es pagava a dos sous (la cendra s'abonava a part)...". Pàg. 36.

14. MONTAÑA, DANIEL; PUJOL, JOAN. "El Col·legi de cirurgians, confiters i cerers de la vila de Berga (1744)" a *Revista L'Erol*. Berga, 1993. Número 40, pàgs. 33-36.
15. CORNET, RAMON N. *Farmàcies i farmacèutics del segle XIX a Manresa. Vol. I. Els antics apotecaris*. Manresa, 1991. Edita Caixa d'Estalvis de Manresa. Pàg. 25.
16. VILARDAGA, J. *Historia de Berga y breves noticias...*, op. cit., pàg. 170. Segons Vilardaga "la població de Berga se engrandeció bajo su dominio, construyéndose paralelas á las otras calles á uno y otro lado de ellas".
17. CAHNER, M. (DIRECTOR). *Gran geografia comarcal de Catalunya. Volum Bages, Berguedà, Solsonès*. Barcelona, 1994. Edita Enciclopèdia Catalana. Pàg. 223.
18. IGLÉSIES, JOSEP. *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*. Barcelona, 1991. Edita Fundació Salvador Vives Casajuana. Pàgs. 241-242.
19. IGLÉSIES, JOSEP. *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció*. Barcelona, 1979. Edita Fundació Vives Casajuana. Pàgs. 58-59.
20. IGLÉSIES, JOSEP. *El cens del comte de Floridablanca. 1787*. Volum I. Barcelona, 1970. Edita Fundació Vives Casajuana. Pàgs. 14-24.
21. VILAR, PIERRE. *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Barcelona, 1966. Edicions 62. Pàgs. 26 i 166.
22. IGLÉSIES, JOSEP. *El cens del comte de Floridablanca...*, op. cit., volum II, pàg. 405.
23. CAHNER, M. (DIRECTOR). *Gran Enciclopèdia Comarcal de Catalunya. Volum Bages, Berguedà, Solsonès...*, op. cit., pàgs. 224-226.
24. ANÒNIM. *RVBRICA GENERAL: De tot lo que contê Lo LLevador Major Nou, de la Comt. de Prês de Sta. Eulalia de Berga, Fet en lo Any i754*. Berga, 1754. Pàgs 1-6.
25. MUSEU MUNICIPAL DE BERGA. *Fons de plànols i gravats antics de la ciutat*.
26. HUCH, RAMON. *Notes històriques de la ciutat de Berga*, op. cit., pàg. 235.
27. RAMON HUCH, en la seva obra *Notes històriques de la ciutat de Berga*, cita tots els avantatges que tenien els berguedans de la confraria en relació amb la mort, entre els quals esmenta el fet que els confreres tenien dret a un Viàtic solemne, una Extremaunció participada per la Comunitat de Preveres, i les despeses d'enterrament (Viàtic, Psalms i oficis són a càrrec de la Confraria). Tant si el confrare moria a Berga com a fora, se li feien tres oficis solemnes amb assistència de la Comunitat (Ofici, Novenal i Cap d'Any). Posteriorment, segons la tresoreria de la Confraria, encara se celebraven alguns sufragis, el darrer dels quals tenia lloc al cap de cent anys de la defunció del confrare.
28. A l'Arxiu Històric Comarcal de Berga hi ha el document *Memoria de les obligacions que tenen los Administradors de la confraria del gloriós Sant Eloy, y del que han de fer entre any, en lo temps de llur administració*. En aquest document s'esmenta que els confreres d'obligació eren 20 ferrers, 9 clavataires, 2 argenters, 12 caldarers, 24 ollers, 2 courers, 9 basters i 73 traginers, que sumaven un total de 151 confreres d'obligació. Els confreres de devoció eren de molt diversa extracció professional i laboral. Entre ells hi havia: 10 brassers, 6 boters, 12 paraires, 5 sastres, 1 carboner,

3 pagesos, 1 empegador, 1 apotecari, 1 negociant, 5 adroguers, 2 sabaters, 5 corders, 1 candeler de cera, 1 passamaner, 3 cirurgians, 2 tintorers, 1 notari, 1 moliner, 1 botiguer, 1 texidor i 11 d'ofici desconegut. En total hi havia 74 confreres de devoció.

29. ANÒNIM. *Rúbrica de 1757...*, *op cit*, pàg. 3.
30. Vegeu HUCH, RAMON. *Notes històriques...*, pàgina 78 on cita l'escriptura original de 6 de juliol de 1268: "*Ego Petrus de Castro de Berga...firma et pura voluntate...in remedium animae meae, parentum meorum et omnium fidelium, concedo et deputo donatione firmissima Domino Deo et gloriosissimae Matri ejus et capellae fundatae in honorem Sancti Petri et hospitio contiguo dictae capellae et cellarario dicti hospitii totam illam domum que est in dicto hospitio contigua capellae et cellarario dicti hospitii... pro scholario stabiliendo...*". Més endavant, continua dient: "*Hic jacet A de Pinebret mercator Bergae, qui obiit die 3 Augusti anno Domini 1347, et jussit fieri, construi et aedificari de bonis suis hospitale ad hospitandum pauperes Jesuchristi et providendum ipsis in ipso Hospitali in comestione et potu et pastu: cujus animam per Dei misericordiam requiescat in pace Amen*".
31. ANÒNIM. *Rúbrica de 1757...*, *op. cit.*, pàg. 5.
32. Els blats adquirits durant un any en llocs diversos per la Botiga dels Pobres pujaven a unes 3.500 lliures, i moltes vegades s'acabaven venent a un preu inferior al de compra. Aquesta Botiga restà operativa al llarg del segle XVIII. A l'Arxiu Comarcal de Berga se'n conserven tots els comptes entre 1692 i 1753.
33. FÍGOLS, C. "Els orígens de l'hostaleria al Berguedà" a *Revista L'Erol*. Berga, 2005. Número 84, pàg 35.
34. VILAR, PIERRE. *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, *op. cit.*, volum III, pàgs. 504-543.
35. *Ibidem*, pàg. 543.
36. FONTANA, J. "La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1862)" a *Història de Catalunya*. Barcelona, 1989. Edicions 62. Pàg. 27.
37. HERNÁNDEZ, J.; HERNÁNDEZ, D.; RENDÓN, S.; ET ALII (2003): "Embarazos múltiples y su influencia en los principales indicadores perinatales" a *Revista Cubana de Obstetricia y Ginecología*. La Habana, 2003. Número 29 (3). Pàgs. 127-128.
38. GOMELLA, T.L. "Multiple gestation. Neonatology managment. Procedures on call problems" a *Disease drugs*. Standford, 1999. Edita Appleton and lange. Pàgs. 447-551.
39. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; VALLRIBERA I PUIG, PERE. *Medicina i societat a l'Esplugu de Francolí (Segles XVIII i XIX)*. Barcelona, 1990. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 53-55.
40. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; VALLRIBERA I PUIG, PERE. *Medicina i societat a l'Esplugu de Francolí...*, *op. cit.*, pàg. 59.
41. FARRÉ I SOSTRES, JULIÀ. *Història de la Maternitat de Les Corts de Barcelona*. Manresa, 2003. Edita Arxiu Històric de les Ciències de la Salut. Pàgs. 25-26.

42. VILARDELL I YNARAJA, MIQUEL. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la comarca d'Osona. El Lluçanès. Segles XVI, XVII i XVIII*. Tesi de la Uniersitat de Barcelona. Departament de Salut Pública i Legislació Sanitària. Barcelona, 1992. Volum I, pàg. 272.
43. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; VALLRIBERA I PUIG, PERE. *Medicina i societat a l'Esplugu de Francolí...*, *op. cit.*, pàgs. 39-43.
44. VILLAR, PIERRE. *Catalunya dins l'Espanya Moderna...*, *op. cit.*, volum III, pàg. 26
45. Els costumaris catalans recullen la tasca dels ferrers. Un d'ells, sobre "El Ferrer de la plaça", cita: "...es passaven tot el dia de cara a la fornal i l'enclusa, ara fent ferradures pels cavalls, vaques o bous, ara esmolant volants i podalls, ara preparant els xescles per guarnir les rodes dels carros i carretes, ara ferrant els bous al torn del darrera".
46. DE VILLALBA, J. *Epidemiologia española...*, *op. cit.*, vol. II, "Quinta Parte", pàg. 127-139.
- 47.- CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; VALLRIBERA I PUIG, PERE. *Medicina i societat a l'Esplugu de Francolí...*, *op. cit.*, pàgs. 115-116.
- 48.- VIADER, J. A. *Discurso médico-moral de la información del feto por el alma desde su concepción, y administración de su bautismo. Obra útil a párrocos, médicos, comadronas y parteros*. Girona, 1785. Edita N. Oliva. Pàg. 14.
- 49.- CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; VALLRIBERA I PUIG, PERE. *Medicina i societat a l'Esplugu de Francolí...*, *op. cit.*, pàg. 118.
- 50.- CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; VALLRIBERA I PUIG, PERE. *Medicina i societat a l'Esplugu de Francolí...*, *op. cit.*, pàg. 56.
51. FARRÉ I SOSTRES, JULIÀ. *Història de la Maternitat de Les Corts de Barcelona...*, *op. cit.*, pàgs. 25-48
52. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; VALLRIBERA I PUIG, PERE. *Medicina i societat a l'Esplugu de Francolí...*, *op. cit.*, pàg. 52.
53. VILARDELL I YNARAJA, MIQUEL. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la comarca d'Osona...*, *op. cit.*, volum I, pàg. 467.
54. VILARDELL I YNARAJA, MIQUEL. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la comarca d'Osona...*, *op. cit.*, volum I, pàgs. 485-488.
55. *Ibidem*, volum I, pàg. 409 i 494-495.
56. DE VILLALBA, J. *Epidemiologia española...*, *op. cit.*, vol. I, "Quarta Parte", pàg. 17.
57. *Ibidem*, pàgs. 18-23.
58. FERRAN, J.; VIÑAS, F.; DE GRAU, R. "La peste bubónica. Epidemia de Porto (1899) y Epidemias de peste ocurridas en Barcelona" a *Datos históricos sobre las epidemias de peste ocurridas en Barcelona*. Barcelona, 1965. Edita Instituto Municipal de Historia. Serie "Documentos y estudios". Volum xv. Pàg. 458.

59. FERRAN, J.; VIÑAS, F.; DE GRAU, R. *La peste bubónica...*, *op. cit.*, pàgs. 460-464.
60. RIBAS I PONTÍ, FRANCESC. "Un romanço imprès a Barcelona sobre les causes de la grip del 1627" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum VI. Barcelona, 1986. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 311-317.
61. FERRAN, J.; VIÑAS, F.; DE GRAU, R. *La peste bubónica...*, *op. cit.*, pàgs. 477-479.
62. NADAL, L.B. *Episcopologio de Vich*. Vol. III. Vic, 1904. Imp. Vidua de R. Anglada. Pàg. 403.
63. VILARDAGA, J. *Historia de Berga y breves noticias de su comarca desde los tiempos primitivos hasta nuestros días*. Barcelona, 1890. Tipo-Litografia de Luis Tasso. Pàgs. 260-269
64. DE VILLALBA, J. *Epidemiologia española...*, *op. cit.*, vol. I, "Quarta Parte", pàgs. 65-68.
65. FERRAN, J.; VIÑAS, F.; DE GRAU, R. *La peste bubónica...*, *op. cit.*, pàgs. 497-550.
66. Camps, M.; Camps. C. (1985): *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*. Pàgs. 355-356. Edit. Seminari Pere Mata. Departament de medicina Legal, Laboral i Toxicologia. Universitat de Barcelona. Lleida.
67. VILARDAGA, J. *Historia de Berga...*, *op. cit.*, pàgs. 264-269.
68. VILARDAGA I CAÑELLAS JACINT. *Efemérides bergadanas. Colección de todos los hechos acaecidos en Berga que han llegado a nuestra noticia desde los primitivos tiempos hasta nuestros días*. Manresa, 1919. Edit. Imprenta y Encuadernaciones San José. Pàg. 127.
69. MONTAÑA I BUCHACA, DANIEL; PUJOL I ROS, JOAN. "Aspectes sanitaris" a *Gironella. Notes Històriques*. Gironella, 1999. Edita Publicacions del Centre d'Estudis de l'Associació Cultural *El Vilatà* del Berguedà. Pàgs. 207-208.
70. DE VILLALBA, J. *Epidemiologia española...*, *op. cit.*, vol. I, "Quarta Parte", pàgs. 87-88.
71. VILARDAGA I CAÑELLAS JACINT. *Efemérides bergadanas...*, *op. cit.*, pàgs. 136-137.
72. VILARDELL I YNARAJA, MIQUEL. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la comarca d'Osona...*, *op. cit.*, volum I, pàgs. 503-505.
73. DE VILLALBA, J. *Epidemiologia española...*, *op. cit.*, vol. II, "Quinta Parte", pàg. 95.
74. VILARDAGA, J. *Historia de Berga...*, *op. cit.*, pàgs. 287-299.
75. DE VILLALBA, J. *Epidemiologia española...*, *op. cit.*, vol. II, "Quinta Parte", pàg. 118.
76. VILARDAGA I CAÑELLAS JACINT. *Efemérides bergadanas...*, *op. cit.*, pàg. 160.
77. PUJOL I ROS, JOAN. "L'epidèmia de febres malignes de l'any 1735 a la vila de Berga" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XV. Barcelona, 1991. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 227-236.

78. VILARDELL I YNARAJA, MIQUEL. *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la comarca d'Osona...*, op. cit., volum I, pàg. 506.
79. DE VILLALBA, J. *Epidemiologia española...*, op. cit., vol. II, "Quinta Parte", pàg. 125-126.
80. CURTO I SOLER, CONRAD; AULADELL I FONTSECA, JOAN. "Criteris d'aproximació a la detecció de microepidèmies no consignades" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XXV. Barcelona, 1996. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 94-102.
81. Segons la meua experiència, les taules de Felgenhauer han estat utilitzades en els estudis antropològics clàssics i divideixen les edats de l'home per trams: primera infantesa (de 0 a 7 anys), segona infantesa (de 8 a 14 anys), joves (de 15 a 20 anys), adults (de 21 a 40 anys), madurs (de 41 a 60 anys) i senils (més de 61 anys).
82. BUCHACA, M. *L'Hospital de Sant Bernabé*. Berga, 1985. Treball inèdit. Pàg. 1.
83. HUCH, RAMON. *Notes històriques de la ciutat de Berga...*, op. cit., pàg. 78-79.
84. VILARDAGA, J. *Historia de Berga y breves noticias...*, op. cit., pàgs. 176-177.
85. HUCH, RAMON. *Notes històriques de la ciutat de Berga...*, op. cit., pàgs. 226-227.
86. *Ibidem*, pàgs. 221-222.
87. RIU, M. *Aspectes de la vida a Berga al segle XVII. La "Universitat" o municipi*. Berga, 1971. Edita Farmàcia Cosp. Berga.
88. BUCHACA, M. *L'Hospital de Sant Bernabé...*, op. cit., pàgs. 2-3.
89. ANGLERILL, JOSEP. M. "Història de l'Hospital de Berga" a *Revista L'Erol*. Berga, 1984. Número 8. Pàgs. 35-39.
90. VILARDAGA I CAÑELLAS, JACINT. *Efemérides bergadanas...*, op. cit., pàg. 159.
91. HUCH, RAMON. *Notes històriques de la ciutat de Berga...*, op. cit., pàgs. 227-229.
92. BUCHACA, M. *L'Hospital de Sant Bernabé...*, op. cit., pàg. 3.
93. HUCH, RAMON. *Notes històriques de la ciutat de Berga...*, op. cit., pàg. 229.
94. ANGLERILL, JOSEP. M. "Història de l'Hospital de Berga"..., op. cit., pàg. 37.
95. CAMPS I CLEMENTE, MANUEL; CAMPS I SURROCA, MANUEL. "Aspectes sanitaris, assistencials i mèdico legals de les epidèmies" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Volum XXI. Barcelona, 1986. Edita Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Pàgs. 89-91.
96. HUCH, RAMON. *Notes històriques de la ciutat de Berga...*, op. cit., pàg. 131.
97. VILARDAGA I CAÑELLAS, JACINT. *Efemérides bergadanas...*, op. cit., pàg. 127.
98. VILARDAGA, J. *Historia de Berga y breves noticias...*, op. cit., pàgs. 260-269.
99. *Ibidem*, pàgs. 300-301.

100. CAMPS I CLEMENTE, MANUEL; CAMPS I SURROCA, MANUEL. "Aspectes sanitaris, assistencials i mèdico legals de les epidèmies"..., *op. cit.*, pàgs. 90-91.
101. *Ibidem*, pàg. 97.
102. ARIÈS, PHILIPPE. *El hombre ante la muerte*. Madrid, 1991. Edit. Taurus (Humanidades). Pàg. 81.
103. Philippe Ariès diu que: "*Se construyeron capillas especiales para este fin, bien por familias, como hemos visto, bien por cofradías, en los flancos de la nave; desde ese momento apenas si hubo una iglesia sin capillas laterales: éstas eran la mayor parte de las veces para uso funerario, bien sepultura de familia, bien cementerios de cofradía*". Pàg. 160.
104. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; CORBELLÀ I CORBELLÀ, JACINT. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. Barcelona, 1981-1983. 3 volums. Edita Fundació Salvador Vives Casajuana i Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona.
105. JORDI I GONZÁLEZ, RAMON. *Collectanea de "speciers", mancebos, boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña. (1207-1997)*. Girona, 2003. Edita Fundació Uriach 1838. Barcelona.
106. PUJOL I ROS, JOAN. *Relacions de parentiu entre nissagues de sanitaris berguedans. (Segles XVII-XIX)*. Manresa, 2003. Edita Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut.
107. SÀNCHEZ, E.; OLIVARES, D. *Memòria de les excavacions arqueològiques a l'església de Sant Pere i a la necròpolis medieval. Santpedor. Bages*. Santpedor, 1994. Memòria inèdita d'excavació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
108. SAPIN, C. "Dans l'église ou hors l'église, quel choix pour l'inhumé?" a AAVV. *Archéologie du cimetière chrétien*. Actes du 2e. Colloque A.R.C.H.E.A. Orléans, 29 septembre – 1er octobre 1994. 11 pupplément à la Revue Archéologique du Centre de la France. FÉRACF/LA SIMARRE. Tours. Pàg. 75
109. PUJOL I ROS, JOAN. "L'epidèmia de febres malignes de l'any 1735 a la vila de Berga"..., *op. cit.*, pàgs. 227-236.
110. MONTAÑÀ I BUCHACA, DANIEL; PUJOL I ROS, JOAN. "El Col·legi de cirurgians, confiters i cerers de la vila de Berga (1744)" a *Revista L'Erol*. Berga, 1993. Número 40. Pàgs. 33-36.
111. ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ. *Real provisión del Consejo de 1 de Octubre de 1744 para que esta Audiencia informe sobre la Instancia de los Cirujanos, Confiteros y Cereros de la Villa de Berga, en pretensión a que se les aprueben las ordenanzas que presentan y se les permita formar Colegio*. Reial Audiència, registre 21, folis 218-224.
112. CORNET I ARBOIX, RAMON. N. *Farmàcies i farmacèutics del segle XIX a Manresa. Els antics apotecaris*. Manresa, 1991. Edita Fundació Caixa d'Estalvis de Manresa. Volum I. Pàg. 25.
113. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; CORBELLÀ I CORBELLÀ, JACINT. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans...*, *op. cit.*, volum III, pàg. 173.

114. LLORENS I SOLÉ, ANTONI. *La Mare de Déu del Claustre de Solsona*. Solsona, 1966. Imprenta Muval. El Dr. Llorens parla dels immigrants francesos del segle XVI i afirma que eren tants a Solsona que fins i tot van fer una confraria per ajudar-se mútuament en cas de malaltia: la Confraria del Traspassament (dels Dolors): "*A honor y glòria de Nostre senyor Déu y de la intemerada Madona Santa Maria mare sua, està fundada confraria en lo altar e capella de la Verge Maria del Traspassament, en la iglesia de la vila de Solsona, per los casats e fadrins strangers del regne de Fransa y de tota la terra del senyor de Bearn, conte de Foix, la qual Verge Maria del Traspassament prenen per advocada dits strangers...*". Solsona i Berga són prou properes, i cal pensar que a Berga també hi hauria molts francesos. Igualment a Manresa n'hi havia molts, i alguns d'ells exercien professions sanitàries. Vegeu: RAFART I SELGA, FRANCESC. *Masos, safrà i pesta negra*. Manresa, 1993. Edita Centre d'Estudis del Bages. Monogràfics, número 11. Pàgs. 38-133.
115. SOCA, I. "La immigració occitana al Berguedà (1580-1650). Notes per a una aproximació percentual (I)" a *Revista L'Erol*. Berga, 2004. Número 81. Pàgs. 34-37.
116. SOCA, I. "La immigració occitana al Berguedà (1580-1650). Notes per a una aproximació percentual (II)" a *Revista L'Erol*. Berga, 2004. Número 82. Pàgs. 33-36.
117. BACH, A. "La immigració francesa al Solsonès, la Segarra, l'Alt i Baix Urgell (1500-1639)" a *Miscel·lània del segle XVI de les terres de Lleida*. Lleida, 1995. Edita Institut d'Estudis Ilerdencs. Pàgs. 18-33.
118. RAMÓN I CAJAL, SANTIAGO. "Mi infancia y mi juventud" a *Ramón y Cajal. Obras literarias completas*. Madrid, 1969. Edita Aguilar. Pàgs. 267-268.
119. CALBET I CAMARASA, JOSEP M.; CORBELLA I CORBELLA, JACINT. *Fitxa d'actualització del Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*.